

NAHÇIVAN AĞIZLARINDA BAZI ORTAK TÜRKÇE AKRABALIK KELİMELERİ HAKKINDA

Nuray ALİYEVA*

Öz

Makalede Nahçıvan ağızlarında kullanılan akrabalık kelimeleri araştırılmıştır. Araştırma gösteriyor ki, Nahçıvan ağızları bu tür kelimeler açısından zengindir ve Azerbaycan yazı dilinde bulunmayan bazı akrabalıkla ilgili kelimeler (güvəy, dadaş, guba, dədə) bu ağızların söz varlığında muhafaza edilerek günümüze ulaşmıştır. Bu kelimeler çok eski olmakla birlikte Türk dillerinin tarihinin, eskiden günümüze geçirdiği evriminin ve birbirleri ile ilişkisinin öğrenilmesinde de çok önemlidir. Araştırma bu kelimelerin Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında, diğer birçok Türk dillerinde de ortak kullanıldığını gösteriyor. Bazı kelimeler tamamiyle aynı anlamda ve şekilde kullanılırken bazıları da aynı fonetik şekilde farklı anlamlar taşımaktadır. Bu kelimeler Türk dillerinin çok eskilere dayanan ortak tarihinin bir göstergesidir. Makalede araştırılan, Nahçıvan ağızlarına dair akrabalık kelimeleri bir kez daha göstermektedir ki her ne kadar dillerimiz tarihin sonraki evrelerinde Farsça, Arapça, Rusça ve diğer Avrupa dillerinin etkisine maruz kalsa da ağızlarımız eski Türkçeyi kendi söz varlığında muhafaza etmiş ve günümüze kadar taşımıştır. Bu kelimelerin incelenmesinin sonucunda Türk halklarında akrabalık ilişkilerinin çok güçlü olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu kelimelerin neredeyse aynı denilebilecek fonetik şekillerde eski yazıtlarda ve destanlarda mevcut olması dillerimizin çok eskiden beri sabitleşmiş söz varlığının olduğunu da göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Nahçıvan Ağızları, Türk Dilleri, Akrabalık, Adlandırma, Terminoloji.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü.

e-posta: naliyeva22@mail.ru

Geliş/Received: Ekim/October 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

ABOUT SOME COMMON TURKISH KINSHIP NAMES IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS

Abstract

In this article were investigated the kinship words used in Nakhchivan dialects and accents. The accents of Nakhchivan are enriched with such words and words which don't exist in Azerbaijani writing language such as: guvey, dadaş, guba, dədə are preserved in the presence of these dialects and reached the day. These words are very important in learning the evolution of the history of the Turkic languages, which they used to be, and the relationship with one another. Research shows that these words are used in the Turkey Turkish accents and a lot of other Turkish language. Some words are used in the same sense and in the same way, while others have different meanings in the same phonetic sense and this is a sign of the common history of the Turkish languages based on dating. The kinship words being used in the Nakhchivan dialects and accents that were searched in the article show once more that even though our languages are subjected to the effects of farsi, arabic, russian and other European languages in the later stages of history, our mouths have enshrined old Turkish language in their own words and carried them up to the day. The examination of these words reveals the fact that the kinship relations in the Turkish people are very strong. The existing of these words almost in the same phonetic way, in the anicent writings, in the epics, shows that our languages have been fixed vocabulary since ancient times.

Keywords: *Nakhchivan Dialects And Accents, Turkish Languages, Kinship, Naming, Terminology.*

Türk kültür varlığının en önemli kaynaklarından biri halkın dilidir. Dilin beslendiği bu kaynak söz varlığının millî sözlerle zenginleşmesinde çok mühim bir rol oynamaktadır. Nahçıvan ağızları Azerbaycan dili ağızlarının Güney grubunda yer almaktadır. Güney grubu ağızları Azerbaycan dilinin diğer ağızlarından bazı farklı özelliklere sahip olup bu ağızlarda kendine has ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz varlığı mevcuttur. Nahçıvan ağızlarının söz varlığını araştırırken burada Türkçe ortak

kelimelerin çokça muhafaza edildiğini de takip etmekteyiz. Tabii bölgenin coğrafi konumu da burada önemli bir etkidir. Şu da bir gerçek ki “Nahçıvan Türk dünyasının kapısıdır” diyen Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1918-1921 yıllarında Nahçıvan’ın Ermeni işgalcilerinden korunmasında büyük fedakarlık örneği göstermiştir.

Nahçıvan’ın Türkiye ile komşu olması ve Sovyetler döneminin de sona ermesi sebebiyle genişleyen ticari, ekonomik ve akrabalık ilişkileri arazi bakımından Nahçıvan’a yakın olan Iğdır, Kars, Erzurum gibi yörelerdeki ağızlarla benzerliklerin daha da artmasına ve kelime alışverişlerine sebep olmuştur. Her ne kadar dillerimiz sonradan Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisiyle söz varlığı bakımından bazı değişmelere maruz kalsa da, dillerimizin aynı kökten gelmesi nedeniyle ağızların söz varlığının çok az farklarla neredeyse aynı olması gerçeğini değiştirememiştir. Nahçıvan’ın bir diğer komşusu İran da tarih boyu Anadolu coğrafyasıyla birlikte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. Günümüzde de İran’daki Türk varlığının büyük bir kısmı Azerbaycan Türklerinden müteşekkildir. Bu arazilerde konuşulan Türkçe de Azerbaycan dilinin Güney ağızları grupuna mensup olup Nahçıvan ağızlarıyla neredeyse aynı özellikleri taşımaktadır. Nahçıvan ağızlarının söz varlığı Azerbaycan Türkçesinde bugün kullanılmayan birçok Eski Türkçeye ait kelimeleri taşıması açısından değerli bir kaynaktır. Bu kelimeler içerisinde akrabalık adları da önemli bir yer tutmaktadır. Akrabalıkla ilgili kelimeler Türk toplumlarının sosyal hayatını, aile fertleri arasındaki ilişkilerini, insanların kendi yakınlarına karşı davranış ve tutumlarını gösteren önemli dil verileridir. Bu bakımdan akrabalık adları dil sisteminde çok önemli bir yere sahip olan kelime gruplarından.

Nahçıvan ağızlarında akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler içerisinde bazı yabancı kökenli sözcüklere rastlasak da buradaki kelimelerin çoğunlukla Türkçe kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda ağızlar yazı diline göre daha muhafazakardır ve yabancı kelimelerin ağızlara geçmesi ve kullanılabilir yaygınlığa ulaşması için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Bu yüzden bazı akrabalık adlarının araştırılması Türk dillerinin tarihinin öğrenilmesi açısından da önemlidir. Çünkü bu kelimelerin çoğuna eski yazıtlarda, kitabelerde, folklor örneklerinde ve ortak Türk destanlarında da rastlamaktayız ki bu da o kelimelerin eskiden beri Türk dillerinde var olduğunu, şimdiyse bazı Türk dillerinde artık kullanılmadığını, bazı dillerde ses farklılıklarıyla kullanıldığını, bazılarında da yazı dilinden çıkarak yalnız ağızlarda kullanıldığını göstermektedir.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy akrabalık adlarını şu gruplarda birleştirmiştir:

1. "Aile içi yakınlık; 2. Baba tarafından akrabalık; 3. Anne tarafından akrabalık; 4. Evlilikle olan akrabalık; 5. Dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalık" (1973-1974: 287).

Nahçıvan ağızlarında da akrabalıkla ilgili kullanılan kelimeleri aynı şekilde sıralayabiliriz.

1. Aile içi yakınlığa göre akrabalık adları: ata, papa, dede, aba 'baba'; ana, mama, bacı 'anne'; bacı 'hem büyük hem de küçük kız kardeş'; qardaş 'hem büyük hem de küçük erkek kardeş', dadaş 'büyük erkek kardeş'.
2. Baba tarafından akrabalıkla ilgili kelimeler: baba, dədə 'babanın babası'; nənə, ağənənə 'babanın annesi'; əmi 'babanın erkek kardeşleri ve abileri, amca'; əmcanı 'amcanın eşi'; bibi 'babanın kız kardeşleri ve ablaları, hala'; əmqızı, əmoğlu 'amca çocukları'; bibqızı, biboğlu 'hala çocukları'.
3. Anne tarafından akrabalıkla ilgili kelimeler: baba, dədə 'annenin babası'; nənə, cici, maçı, mama 'annenin annesi'; xala 'annenin büyük ve küçük kız kardeşi, teyze'; dayı 'annenin büyük ve küçük erkek kardeşi'; daycanı 'dayının eşi'; xaloğlu, xalaqızı 'teyze çocukları'; dayoğlu, dayqızı 'dayı çocukları'.
4. Evlilikle olan akrabalıkla ilgili kelimeler: deyikli, göbəkəsmə 'gelecekte evlenmeleri aileleri tarafından arzu olunan iki çocuk'; ər, başyoldaşı 'eş, koca'; arvad, həyat yoldaşı 'eş, karı'; qaynana 'kayınvalide'; qaynata 'kayınpeder'; qayın 'eşin erkek kardeşleri'; baldız 'eşin kız kardeşleri', şahbacı 'erkeğin büyük kız kardeşi'; yeznə, əmoğlu 'kız kardeşin eşi'; cancanı, gülbacı, guba 'erkek kardeşin eşi'; kürəkən, giyəv 'damat'; quda 'gelin ve damatın ebebeyinleri, dünür'; elti 'erkek kardeşlerin eşlerinin birbirlerine göre adı'; günü 'eşin ikinci karısı'; yengə 'düğün günü gelini damat evinə götürən kadın'.
5. Dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalıkla ilgili kelimeler: oğul; qız; nəvə 'torun'; nəticə 'torunun çocuğu'; kötücə 'torunun torunu'; yadica 'torunun çocuğunun torunu'.

Biz araştırmamızda bu kelimelerden yalnız bazılarının üzerinde duracağız, çünkü onları araştırırken Türk dillerinin çoğunda ve eski yazıtlarda fonetik farklılıklarla kullanıldığını görüyoruz. Diğer akrabalık adları ise neredeyse tüm dillerde ve onların ağızlarında aynı şekilde kullanılmaktadır.

Giyəv: Nahçıvanda “damat” anlamında bu kelime farklı şekillerde - Şahbuz ve Ordubad ağızlarında *giyəv//ciyəv*, Culfa ağızlarında *giyəv//gəv* kullanılmaktadır. Bu kelime çok eskiden beri Türk dillerinde aynı anlamda çok az fonetik farklılıklarla mevcut olmuştur. Bu kelimeye yazıtlarda ve eski lügatlerde rastlamamız da kelimenin çok uzun zamanlardan beri var olduğunu göstermektedir.

İbnü Mühenna Lügati'nde “*giyəg güveyi, damat*” (1934: 32) anlamında gösteriliyor. Eski Türk sözleri lügatinde bu kelime *küdhəgü* şeklinde “*damat*” (1969: 324) anlamında var. Mahmut Kaşgarî, Dîvânü Lügati't-Türk adlı eserinde de bu kelimeyi “*küdhəgü*” şeklinde aynı anlamda göstermektedir: “*Yufuşlug kəlin küdhəgu yafaş bulur (Yani hediye, çeyizli gelinin eşi yavaş olur)*” (2006a: 19).

Azerbaycan yazı dilinde bu kelimeye rastlamadık; ancak damat anlamı “*kürəkən*” kelimesi ile ifade ediliyor ki bizce bu kelime söz konusu kelimedən türemiş olabilir. Lakin eski abidelerimizde ve ilk anadilli eserlerimizde bahsi geçen kelimeyle sık sık karşılaşırız. Kitab-ı Dede Korkut destanında da *göygü//güyəgü* gibi kullanılıyor. Mesela destanın Dirse Han oğlu Buğaç'ın boyunda:

Berü gəlgil başım baxtı, evim taxtı

Xan babamın göygisi,

Qadın anamın sevgisi.

Atam-anam verdiği,

Göz açuban gördüğim,

Könül verib sevdigim

A Dirse xan (2004: 30).

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması boyunda da: “*Bir gün Ulaş oğlu, Tulu (tüklü) quşun yavrısı, bizə miskin umudu, Amit soyunun aslanı, Qaraçuğ'ın qaplanı, qonur atın iyəsi, xan Uruz'un ağası, Bayındır xanın güyəgisi, Qalın Oğuzun dövləti, qalmış yigit arxası Salur Qazan yerindən durmuşdı*” (2004: 37) şeklinde geçmektedir. Aynı sözcüğün hem günümüz ağızlarında hem eski ortak abidelerimizde hem de diğer Türk dillerinde ve onların ağızlarında mevcut olması sebebiyle şunu söyleyebiliriz ki bu kelime Türk dillerine aittir ve eskiden beri dilimizde var olmuştur. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde kullanımdan kalkmış olsa da ağızlarımızda muhafaza edilmiştir.

Hakkında konuştuğumuz kelime XIII. yüzyılda Azerbaycan dilinde yazılmış ilk mesnevi olan “Destani-Ahmet Harami” eserinde de aynı bugün Nahçıvan ağızlarında olduğu gibi *güyəv* şeklinde geçer. Bahsi geçen örneklerden de anlaşıldığı üzere bu kelime o zamanlarda dilde sıkça kullanılmış, zaman geçtikçe eskimiş ve kullanımdan kalkmıştır. Ağızlarda ise kelimelerin eskimesi süreci yazı diline göre daha yavaştır ve yazı dilinden çıkan kelimeler burada yaşayarak günümüze taşınabilmektedir. Ağızların bu özelliği dilin gelişme sürecini ve onun değişimini izlememiz açısından çok önemlidir. Eski kelimeleri kendinde yaşatan ağızlar dilin geçmiş zamandaki durumunu bizlere yansıtır.

“*Azerbaycan dilinin Zagatala ağızlarında da damat anlamında göyüm*” (Azerbaycan diyalektoloji lügati 1999: 205) kelimesi var ki bu kelime de güyevin fonetik değişime uğramış şeklidir. Birçok ağızımızda bu kelime *göy//gev* şeklinde de kullanılır.

Türkiye Türkçesinde de *güvegi* damat demektir. Ağızlara baktığımız zaman Nahçıvan ağızları ile hemen hemen aynı fonetik şekilde birçok ağızda kullanılmaktadır. Elazığ ağızlarında bu kelimeye “*güvegi/güvei*” (Gülensoy 1994: 287), Edirne’de “*güvē*” (Kalay 1998: 263), Zonguldak’ta “*güvey*” (Eren 1997: 186), Diyarbakır’da “*güvegi*” (Erten 1994: 157) olarak rastlamaktayız. Zaten aynı kökenden gelmesi nedeniyle Türkçenin bazı ağızları ile Nahçıvan ağızlarının söz varlığı neredeyse aynıdır. Öne sürdüğümüz fikir, güvey kelimesinin ortak kullanımı da onaylamaktadır. “*Ağızlarda bu kelimedenden türemiş güveçilik güveği için yaptırılan elbise ve çamaşır, güveği başı düğün günü güveğinin yakın akrabalarından birinin verdiği akşam yemeği kelimeleri de var*” (Gülensoy 2007: 399).

Türkiye Türkçesinin yanı sıra birçok Türk dilinde de bu kelimenin aynı anlamda ve biçimlerde kullanılmakta olduğunu takip etmekteyiz. Tatar Türkçesinde “*kiäw*”, Özbek Türkçesinde “*küyäv*”, Kıpçak ve Korluk ağızlarında “*qiyäv paçça//kuyävpäççä//kuyav päçça*” (Şoabdurraxmonov 1971: 339), Kırgız Türkçesinde “*küyöv//küyöö*” (Yudaxin 1985: 461), Uygur Türkçesinde “*küyoğul*” gibi az fonetik farklılıklarla kullanımda olan bu kelime “*Eski Gök Türklerde de küdəgü “damat” anlamında kullanılmıştır.*” (Recebli 2001: 40).

Dilimizin çok eskiye dayanan tarihini araştırdığımız zaman eski Türkçede *kü-* kelimesinin “korumak, muhafaza etmek” anlamına karşılık geldiğini görmekteyiz. Kanaatimizce *güyev//güvey* kelimesinin etimolojisinde de bu anlam mevcuttur. Türk kültüründe aile anlayışı kadın ve erkek dayanışması, erkeğin her zaman kadını koruyup kollaması, zorluklarda onun arkasında durmasının yanı sıra kadının da erkeğine hizmet etmesi, onu

yüceltmesi ile eşdeğerdir. Bizim aile anlayışımıza göre kadın ve erkek her zaman eşit olmuş, hiç bir zaman kadınlar küçük görülmemiş, sadece zarif bir varlık olan kadın eşi tarafından koruma altına alınmıştır. Buradan yola çıkarak biz *güvey//giyev//güyev* kelimesinin *kü* kelimesinden türediğini ve onun ifade ettiği anlamla bağlı olduğunu düşünmekteyiz. Fikrimizce kelimenin eski şekli *Divanü Lugâti't-Türk'te* verildiği gibi *küdhägü//küdhägü* olmuştur. *kü-* “korumak, mühafaza etmek” fiilinden *küdh-* “gütmek, gözden koymamak, korumak” fiili türemiş, daha sonra *-gü* eki alarak *küdhägü* kelimesi oluşmuştur. *-gü* Azerbaycan dilinde eskiden fiilden isim türeten, günümüzde söz yaratma kabiliyetini yitirmiş bir ektir. Kelimenin Nahçıvan ağızlarındaki şekli *giyäv* olduğu için burada görülen bazı ses değişimlerine de değinmek lazım. *g<k* ünsüz değişmesi Nahçıvan ağızlarında yaygın bir şekilde: *gobut<kobud*, *goul<könül*, *mökgäm<möhkäm*, *säkgiz<säkkiz* gibi kelimelerde görülmektedir. Türkiye ağızlarında da sedalılaştırmanın bu örneği: “*çucige<çocuka*, *güççük<küçük*” (Kalay 1998: 41), “*esgiden<eskiden*, *müşgül<müşkül*” (Ercilasun 2002: 107) gibi kelimelerde pek çok görülmektedir. *küdhägü//küvey//küyav* kelimesi birçok Türk dillerinde ve ağızlarında *k* harfiyle kullanılsa da, hem Nahçıvan ağızlarında, hem de Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *g* harfi ile olması bu ses değişiminin etkisiyle meydana çıkmıştır.

i<ü değişmesi Nahçıvan ağızlarında çok sık olmasa da rastlanan hadisedir. *sözi<sözü*, *tifäk<tüfenk*, *täcribä<tecribe* gibi kelimelerde mevcuttur. “*Türk ağızlarında da öküzi<oküzü*, *töhdü<döktü*, *yürüdim<yürüdüm* kelimelerinde Kars ağızlarında var” (Ercilasun 2002: 90). Gösterdiğimiz ses değişimlerinin de etkisiyle eski Türkçede *küdhägü//küvey//küyav* kelimesi Türkiye ve Nahçıvan ağızlarında *güvey-giyäv* şeklini alıp geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Yengə: Nahçıvan ağızlarında “gelini damadın evine götüren yaşlı kadın” anlamında kullanılmaktadır. Hem eski lügatlerde hem de Türk dilleri ve onların ağızlarında *yenge* kelimesinin iki anlamına rastlamaktayız: 1. Gelini damadın evine götüren kadın; 2. Ağabeyin, erkek kardeşin, amcanın, dayının karısı. Hem Nahçıvan ağızlarında hem de Azerbaycan dilinde ve diğer ağızlarda bu kelimenin ikinci anlamına rastlamadık. İlk anlamda kullanılmaktadır. *yenge* düğün günü gelinle birlikte damadın evine giden gelinin yakın akrabalarından abisinin, amcasının veya dayısının eşi demektir. Türk dillerinin bir çoğunda bu kelimenin ifade ettiği anlama baktığımız zaman pek çok dilcinin kanaatinin bu yönde olması ile bu düşüncenin doğruluğuna hiç bir şüphe bırakmaz. L. Pokrovskaya'nın bu konudaki fikirleri: “*İslamiyetin de etkisiyle türk halklarında yenge kelimesi yeni bir anlam-gelini damadın evine götüren kadın anlamı da kazanmıştır. Büyük*

olasılıkla o vazifeni gelinin abisi, amcası ve ya dayısının eşi icra ettiği için yenge kelimesi her iki anlamı da kendisinde taşımıştır” (1961: 59) şeklindedir. Pokrocskaya'nın bahsi geçen fikirlerinden şu sonuca varabiliriz ki *yenge* kelimesinin gösterdiğimiz ikinci anlamı onun eski Türklerde ifade ettiği anlamı olmuş, “gelinle damat evine giden kadın” anlamı ise sonradan o işi yengeler icra ettiği için sonradan kazandığı anlamıdır. Azerbaycan dilinde ve onun ağızlarında *yenge* kelimesi ilk anlamında kullanılmamaktadır. Anadolu ağızlarında da *yenge* Nahçıvan ağızlarında geçen anlamda, aynı zamanda “*düğün çağrıcısı ve evlenme işlerinde aracılık eden kadın*” (Gülensoy 2007: 1120) anlamında mevcuttur. Özbek dilinin ağızlarında “*yənqə/jenqə*” (Şoabdurraxmonov 1971: 343), Kırgız dilinde “*jene*” (Yudaxin 1985: 248), Kazak dilinde “*ceŋge*”, Türkmen dilinde “*yenge*” şeklinde her iki anlamda da kullanılır.

İbnü Mühenna Lügati'nde “*yenge*” (1934: 89), M. Kaşgari'de “*yenqə büyük kardeşin karısı*” (2006b: 329), Eski Türk sözleri lüğatinde “*yeŋgä büyük kardeşin veya amcanın karısı*” (1969: 256) gibi gösterilmektedir. Sevortyan bu kelimenin eski Türk dilleri ve ağızlarındaki dört anlamını vermektedir: “1. büyük kardeşin karısı; 2. hala, teyze; 3. gelini damat evine götüren kadın; 4. genç kadın. Sevortyana göre de bu kelimenin ilk anlamı büyük kardeşin karısı olmuş, diğer anlamlar bu anlamdan türemiştir” (1989: 190). “*Türkiye Türkçesinin Edirne ili ağızlarında bu kelime inge şeklinde mevcut*” (Kalay 1998: 263).

Kitab-ı Dede Korkut destanında da “*yenge*”, 1.büyük kardeşin karısı; 2. gelini damat evine götüren kadın olmak üzere iki anlamıyla da kullanılmaktadır: “*Qısırca Yenge derler bir xatun vardı. Mere, Qısırca Yenge! Dur sen oyna. - Qarındaşım Qıyanı öldürmişsen, Ağca yüzli yengemi gul elemişsen*” (2004: 63).

Dil bilimindeki biyolojik teoriye göre dünya dillerindeki akrabalıkla ilgili sözler genellikle aynı yolla oluşmuştur. Lakin farklı sistemli dillerde bu kelimelerin benzeri sözlerin mevcudluğu tamamen tesadüf olarak düşünülse de araştırmaların bizi ulaştırdığı sonuç bu benzerliğin tesadüf değil de dillerin genetiğiyle ilgili olması ve tüm dillerin bir kökten türediği fikridir.

Dadaş: Nahçıvan'ın Ordubat ağızlarında “büyük kardeş, ağabey” anlamında geniş bir şekilde kullanılmaktadır. “*Azerbaycan dilinin Ağdam, Göyçay, Lenkeran, Zengilan ağızlarında bu kelime baba, Yardımlı ağızlarında ise dayı*” (Azerbaycan diyalektoloji lügati 1999: 116) anlamlarında geçer. Eski şekli *kardeş//karındaş* olan bu kelime, birçok Türk dili ve ağızlarında günümüzde de bu şekilde kullanılmaktadır. Azerbaycan dilinde ve ağızlarında ise kelimenin bu şekline rastlamıyoruz. Yazı dilinde

qardaş şeklinde aynı anne ve babadan, yahut aynı babadan veya anneden olan erkek çocukların birbirine ve kız kardeşine göre durumu anlamında açıklanır. Bu esas anlamın yanı sıra kelimenin dost veya birbirine çok yakın iki erkek anlamları da var. Diğer Türk dillerinden farklı olarak Azerbaycan dilinde ve onun ağızlarında *qardaş* kelimesi yalnız erkek cinsinden olan kişiler için kullanılır. Kadınlar için bu kelime kullanılmaz. Nahçıvan ağızlarında rastladığımız kelimenin *dadaş* şekli için de aynı şey geçerlidir. Bu kelime de erkekler için kullanılır. Yazı dilinde *qardaş* hem küçük hem de büyük insanlar ve kardeşler için kullanıldığı hâlde Nahçıvan ağızlarında ve Azerbacan dilinin bu kelimeye rastladığımız diğer ağızlarında *dadaş* daha çok yaşça kendinden büyük insanlara hitap şekli olarak kullanılmaktadır. Eski şekli *kardaş//karındaş* olan bu kelime bugün de çoğu Türk dillerinde /k/'li kullanılmaktadır. Bazı dillerde ise q<k ses değişmesine uğramış ve *qardaş*, ağızlarda ise *dadaş* fonetik şeklinde mevcuttur. “*Türkmen dilinde qardaş, Özbek dilinde qarindoş//karındaş//karındaş akraba, yakınlar, dada en büyük erkek kardeş*” (Şoabdurrahmonov 1971: 375), Anadolu ağızlarında da *gardaş* şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde ise bu kelime *kardeş* şeklinde ortak anne babadan olan hem kız hem de erkek çocuklar için, Erzurum ağızlarında ise *dadaş* erkek kardeş, yiğit, delikanlı, mert, cesur, dost anlamlarında geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, zaman zaman kişiye hitaben doğrudan söylenildiği gibi bazen de yüceltme sıfatı olarak kullanılır. Gerek Erzurum ve yöresinde, gerekse Anadoluda *dadaş* olma müstesna bir durumdur ve asaletli bir ruh hâlidir.

Mahmut Kaşgari, bu kelimeyi “*kangdaş aynı babadan olan kardeşler*” (2006: 330) şeklinde izah etmektedir. Kaşgari'ye göre “*+daş/+deş eki ile akrabalık anlamı ifade eden kelimeler türemektedir ve kadaş akrabalar, koldaş dost, konquldəş sırdaş, karındaş aynı anneden olan kardeşler.*” (2006a: 351) gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir. “*Eski Türk sözleri lügati'nde de -daş, -deş, -taş, -teş eklerinin birlikte hareket etmek, kardeşlik anlamı garındaş (aynı annenin karnında büyümüş anlamında), yoldaş gibi sözcükler türettiği gösteriliyor.*” (1969: 651)

Tuncer Gülensoy “*dadaş 1. erkek kardeş; 2. delikanlı, yiğit anlamlarında ve dada yansıma +o(ş) okşama eki gibi gösteriyor. Anadolu ağızlarında dadaş, gakkos kelimelerinin de bu yolla yarandığı düşüncesindedir*” (2007: 259). Elazığ ağızlarında bu kelime “*gakgoş*” (Gülensoy 1994: 233), Gaziantep (Caferoğlu 1995: 281), Diyarbakır (Erten 1994: 157), Sivas, Tokat (Caferoğlu 1994: 235) ağızlarında “*gardaş*”, Erzincan ağızında “*gardaş//garındaş//garaş*” (Sağır 1995: 415), Eskişehirde “*gardeş*” (Caferoğlu 1995: 16) şeklinde kullanılır. Nahçıvan ağızlarında ve Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde *dadaş* şeklinde geçse de Türkçenin

ağızlarında kelimenin *dadaş* şekline rastlamıyoruz. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy diyor ki: “*ne eski ne de yeni Türkçede sözcük başında d yoktur*” (2007: 259). Sözcük başında /d/ ünsüzünü yerine /t/ ünsüzünün kullanılmasını birçok Türk dilinde takip etmekteyiz. Oğuz tipli Türk dillerinden farklı olarak Kıpçak tipli Türk dillerinde kelimelerin başında /t/ kullanılmaktadır. Kazak dilinde *tis, tau*, Kırgız dilinde *tiş, too*, Tatar dilinde *teş, tau*, Azerbaycan dilinde ise *diş, dağ* şeklinde geçmektedir. “*Bu hadise Kars Azerilerinin ağızlarında da geniş yayılmış ve eski Türkçenin bölgede muhafaza olunmasına imkan yaratmıştır: tiken<diken, töhdü<döktü, tikdi<dikti*” (Ercilasun 2002: 111). Fikrimizce bu Kıpçak unsuru olarak kabul edilebilir. Sözcük başında /d/ ünsüzü kullanışlı olmadığı içindir ki Türkçede ve ağızlarda *dadaş* geçmiyor, daha çok kardeş, gardaş gibi kullanılıyor.

Kitab-ı Dede Korkut'ta bu kelime hem *qardaş* hem de *qarındaş* şeklinde geçer: “*Beyrege ve anasına ve kız qardaşlarına muştçı geldi. Döndi, aydır: “Dede, kız qarındaşımın yolına ben ne istersem, verermisin?”*” (2004: 59). Destanda bu kelime Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem erkek hem de kız için kullanılmaktadır. Hem birçok Türk dilinde hem de eski döneme ait eserlerde kullanılma şekiline baktığımız zaman bu kelimenin eski şeklinin *karındaş* olduğu sonraki dönemlerde çok hecelilikten az heceliliğe geçişle birlikte Nahçıvan ağızlarında da bazı dillerde ve ağızlarda olduğu gibi *kardeş//qardaş* hâline geldiğini söyleyebiliriz.

Guda: Nahçıvan ağızlarında damadın veya gelinin annesi yani dünür anlamında geçer. “*Azerbaycan dilinin Batı ağızlarında da evlenmiş erkek ve kızın babalarının akrabalığı*” (Bayramov 2010: 254) anlamıyla mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde de bazı durumlarda kullanılmaktadır.

Kırgız dilinde *kuda* “*damatın veya gelinin evebeynleri özellikle de babası*” (Yudaxin 1985: 436) anlamındadır. Özbek Türkçesinin Kıpçak ve Oğuz ağızlarında *kuda* “dünür” anlamına gelmektedir. Bu kelime ile “*kuda ata gelin ve ya damatın babası, kuda ana gelin ve ya damatın annesi, kudağay gelin veya damatın annesi bir-birlerine böyle derler,kudaça//kudəçə annesi için gelin veya damatın genç akrabası*” (Şoabdurrahmonov 1971: 350) gibi birçok yeni kelimeler de oluşmuştur. Aynen kardeş kelimesinde olduğu gibi bu kelime de Azerbaycan Türkçesi ve Nahçıvan ağızlarında /g/’li, diğer Türk dilleri ve ağızlarında ise /k/’ligeçmektedir.

Araştırmalarımız sonucunda bu kelimenin eski Uygurcadan Türk dillerine geçtiği kanaatine ulaşabiliriz. “*Eski uygurlarda kud “baht”, kudadmak//kudatmak “bahtiyar etmek, mutlu etmek” anlamında*

kullanılmıştır” (Recebli 2001: 120). Buradan şöyle bir sonuca varıyoruz ki kelimenin kökü *kud*’dur, -a ise eski Türk dillerinde de isim türeten ek olmuştur. *Kuda* ise bahtiyar eden, gençleri birleştiren kişi anlamındadır. Zaten bazı Türk lehçelerinde kelimenin evlenen kişileri birleştirmekte aracılık eden kişi anlamı mevcuttur.

Türkçede *guda* kelimesine rastlamıyoruz. Türk dilinin ağızlarında da bu kelime çok kullanılmıyor ve daha çok göç yoluyla buraya gelen Türklerde görülmektedir. Enteresan olan şu ki Divanu Lüğati't-Türk'te bu kelimeye rastlamadık. Divan'da aynı anlamda “*tungur*” (Kaşgarlı 2006b: 315) kelimesi geçmektedir. Bu kelime günümüz Türkçesinde ve bazı diğer Türk dillerinde kullanılan *dünür* kelimesinin eski şeklidir. Yani şunu söyleyebiliriz ki Kaşgarlı zamanında Türk dillerinde *guda* kelimesi henüz yoktu ve bu yüzden de Mahmut Kaşgarlı kelimeyi kendi lügatine dahil etmemiştir. *Guda* kelimesi XI. yüzyıldan sonra dilimize dahil olmuştur. Eski Türk yazıtlarında ise *dünür* anlamında *uruğ* kelimesi de mevcuttur.

Sevortyan'a göre “*Türkiye Türkçesi ağızlarından başka tüm kaynaklarda kuda//guda//ködi//xuda//xata kelimesi gelinin veya damadın erkek akrabası anlamında kullanılmıştır. Çuvaş dilinde büyük erkeklerin birbirine hitap şekli, dost, arkadaş, Türk ağızlarında ise hem erkek hem de kadın dünür anlamı ifade etmiştir*” (Sevortyan 1989: 100). Biliyoruz ki Türk dillerinde cinsiyet anlamı ifade eden ekler yoktur. Lakin hem Azerbaycan Türkçesinde hem de kimi Türk dillerinde bazı istisna kelimeler cinsiyet barındırabiliyor. Mesela ‘öğretmen’ anlamında Azerbaycan Türkçesinde *müəllim* “erkek öğretmen”, *müəllimə* ise “kadın öğretmen” demektir. Bu anlamda bazı Türk dillerinde bu tarz kelimeler mevcuttur. Kononov da “*Türkçede -ça, -ga, -kay, -ken ekleriyle dişilik anlamlı kelimeler yarandığını gösteriyor ve kudaga “dünürcü” örneğini veriyor*” (Kononov 1968: 81-88). Özbek ağızlarındaki *kudağay*, Kırgız Türkçesinde *kudagay*, Hakas dilinde *xudağay*, Çuvaş ağızlarında *xutaxay* kelimeleri de böyle türemiştir ve gelin ve damatın anneleri anlamına gelmektedir.

Sonuç

Nahçıvan ağızlarında akrabalık sözcüklerinin diğer Türk dilleri ve ağızları ile mukayeseli şekilde araştırılması akrabalık adlarının neredeyse tüm Türk dillerinde aynı veya benzer olduğu fikrine ulaşmamızı sağlamıştır. Bazı farklılıklar ise kelimelerin fonetik değişmesinden ortaya çıkmıştır. Nahçıvan ağızlarında bazı akrabalık kelimelerinin birkaç kavramı ifade ettiğini de görebiliyoruz: *dədə* (hem baba hem dede anlamında). Bazı akrabalık adları ise diğer Türk dillerinde ve ağızlarında farklı anlamlarda geçmektedir: *xala* Nahçıvan ağızlarında “teyze (annenin kız kardeşi)”, Türkiye Türkçesinde

hala “babanın kız kardeşi” anlamlarındadır. Nahçıvan ağızlarında Azerbaycan yazı dilinde kullanılmayan *giyəv*, *dadaş* gibi bir kısım kelimelere de rastlıyoruz ki, bu kelimeler uzun bir zaman dilimi içerisinde dilden eskiyerek çıkmış Türkçe kökenli kelimelerdir. Yazı dilinden çıksa da ağızlarda hâlâ yaşamaktadır. Bu kelimeler kimi Türk dillerinin yazı dilinde, kimilerinin ise ağızlarında mevcuttur. Onların araştırılması dillerimizin tarihinin öğrenilmesi bakımından çok önemli olup Türklerin eski yaşam tarzları, adetleri, hatta bazen coğrafyası hakkında genel bir fikir vermektedir. Aynı zamanda dilimizin eski dönemlerdeki durumu ve onun söz varlığını öğrenmek bakımından da çok ehemmiyetlidir.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan diyalektoloji lugati (1999)*. I cilt. Ankara: Kılıçaslan Matbaası.
- BAYRAMOV, İbrahim (2010). *Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası*. Bakı: Elm və təhsil.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995a). *Güney doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995b). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Eski Türk sözleri lugati (1969)*. Leningrad: Nauka.
- EREN, Emin (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- ERTEN, Münir (1994). *Diyarbakır ağızı*. Ankara: Semih Ofset.
- ERCİLASUN, Ahmet B.(2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım evi.
- BATTAL, Abdullah (1934). *İbnü-Mühenna lügati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- GÜLENSOY, Tuncer (1973). *Altay dillerindeki akrabalık adları üzerine notlar*. Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer ve Buran A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler*. Ankara: Semih Ofset.

- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye türkcesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne ili ağzıları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- KAŞĞARI, Mahmut (2006a) . *Divanü lügət-it-türk. Dörd cildə. II cild*. Bakı: Ozan.
- KAŞĞARI, Mahmut (2006b). *Divanü lügət-it-türk. Dörd cildə. III cild*. Bakı: Ozan.
- Kitabi-Dədə Qorqud (2004). Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər*. Bakı: Öndər.
- KONONOV, Andrey (1968). *Tyurkskaya Filologiya v SSSR* (Çev. Ayhan Çelikbay). Moskva: Nauka.
- POKROVSKAYA, L.(1961) *Terminı Rodstva v Tyurkskix Yazıkax. İstoriçeskoye razvitiye leksiki tyurkskix yazıkov* (Red. E. İ. Ubryatova). Moskva: Nauka.
- RECEBLİ, Ebülfez (2001). *Eski Türkçe-Azerbaycanca lugat*. Bakı: Azərbaycan Milli Ansiklopedisi Neşriyatı.
- SAGİR, Mukim (1995). *Erzincan ve yöresi ağzıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım evi.
- Uzbek xalk şevalari luğati (1971)*. Derleyen: Şoabdurrahmonov Ş. Toşkent: Fan.
- Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «Ж», «Ж» и «Й») (1989)*. Ответственный редактор Л.Левитская. Москва: Наука.
- Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «К» и «Қ») (1997)*. Ответственный редактор Г.Благова. Москва: Языки русской культуры.
- ЮДАХИН, К. (1985) *Киргизско-русский словарь. В двух книгах. Кн.1. А-К*. Фрунзе: Главная редакция КСЭ.